DREPTUL PERSOANELOR PRIVATE DE LIBERTATE LA EDUCAȚIE. TEMEI JURIDIC. METODE DE REALIZARE. SEMNIFICAȚIE

THE RIGHT TO EDUCATION OF PERSONS DEPRIVED OF LIBERTY. LEGAL GROUND. METHODS OF IMPLEMENTATION. SIGNIFICATION

CZU: 342.733:37.013.3 **https://doi.org/10.5281/zenodo.7890848**

Victor SAMOILENCO[1]

ABSTRACT. *The right to education is a right guaranteed by law. No one in the Republic of Moldova is restricted in his right to education. Only social differences determine that some people have access to an elitist education and others to an underground one. People sentenced to prison have a poor educational background that explains their failure in social adaptation. Detention does not abolish the right to education, on the contrary, it is an opportunity to achieve behavioral change, namely through the full exercise of this right. This is the reason why the executional – penal regulations present the right to education rather as an obligation of prisoners than as a right of them. This approach addresses the issue of exercising the right to education for convicts through the lens of legislation and the way to achieve it, in this sense, all 3 forms of education are taken into account - formal, non-formal and informal.*

Keywords: *the right to education, formal education, non-formal education, informal education, legal basis.*

REZUMAT. *Dreptul la educaţie este un drept garantat prin lege. Nimeni în Republica Moldova nu este îngrădit în dreptul la educaţie. Numai diferenţele sociale determină ca unii oameni să aibă acces la un învăţământ elitist iar alţii la unul de subteran. Persoanele condamnate la pedeapsa închisorii au un fon educaţional slab, fapt care explică eşecul lor în adaptarea socială. Detenţia nu aboleşte dreptul la educaţie, dimpotrivă, constituie un prilej pentru realizarea schimbării comportamentale anume prin exercitarea deplină a acestui drept. Acesta este motivul pentru care, reglementările execuţional – penale prezintă dreptul la educaţie mai curând ca pe o obligaţie a prizonizaţilor decât ca pe un drept. Prezentul articol abordează tema realizării dreptului la educaţie pentru condamnaţi prin prisma legislaţiei şi modului de realizare, în acest sens, sunt luate în consideraţie toate cele 3 forme ale educaţiei - formală, nonformală şi informală.*

Cuvinte-cheie: *dreptul la educaţie, educaţie formală, educaţie nonformală, educaţie informală, temei juridic.*

„Educația este cea mai puternică armă pe care voi o puteți folosi pentru a schimba lumea”, spunea Nelson Mandela și nu există contraargument temeinic pentru aceasta. Tocmai din acest motiv, dreptul la educație este stipulat într-o gamă diversă de legi și alte acte normative, atât naționale cât și internaționale.

[1] Victor SAMOILENCO, doctorand, Școala Doctorală Științe Juridice a USM, ofițer principal al Secției Logistică și Administrare a Penitenciarului nr.3 –Leova, comisar de justiție, E-mail: vic84@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9277-5983

Ceea ce a fost în alte epoci accesibil doar elitelor (dreptul la educație), astăzi, cel puțin prin prisma cadrului legal, a devenit accesibil tuturor. Totuși, admitem că există un decalaj mare între ceea ce există de jure și ceea ce se întâmplă de facto privitor la acest drept.

Ceea ce face ca dreptul la educație sau dreptul la învățătură după cum mai este numit să fie unul extrem de important este faptul că acesta „reprezintă nu numai un drept fundamental al omului, ci în acelaşi timp o garanție necesară pentru realizarea altor drepturi ale omului iar acest lucru se datorează faptului că anume educația permite individului să conştientizeze natura drepturilor și responsabilităților sale, să le realizeze și să le exercite – adică, asigură transmiterea competențelor și cunoștințelor necesare pentru viața individului în societate și participarea acestuia la viața statului.” [1,pag.126]

Literatura de specialitate consacră dreptul la educație atât ca un drept fundamental al omului cât și ca un tip de serviciu public: „ca drept, educația reprezintă o garanție care are ca rezultat formarea persoanelor în deplinul potențialului acestora și dezvoltarea abilităților cognitive, morale, fizice, culturale și sociale ale lor” iar „ca serviciu public, dreptul la educație este una din obligațiile inerente ale statului, în măsura în care constă în capacitatea de a beneficia de un serviciu în condiții de disponibilitate, accesibilitate, adaptabilitate și acceptabilitate.” [2,pag.541] Dintr-un anumit punct de vedere, nu ar fi eronat să afirmăm că dreptul la învățătură reprezintă un „drept – obligație”, deoarece actul învățării vine pe parcursul vieții și ca o impunere: nu putem munci fără o instruire prealabilă, oricât de nesemnificativă, chiar și muncitorii necalificați sunt instruiți privitor la securitatea muncii, pe de altă parte, până la o anumită treaptă, învățământul este absolut obligatoriu.

Deși de jure nimeni nu este astăzi îngrădit în dreptul la învățătură, de facto, diferențele sociale în care coexistă indivizii ce alcătuiesc masa socială demonstrează contrariul: unii au posibilitatea de a accesa programe educaționale avansate și școli de elită, alții dimpotrivă, abia reușesc să nu meargă pe calea abandonului școlar. Aceste diferențe determină ca în societate să avem indivizi cu diferit background educațional, care le permite unora să aspire la joburi bine plătite, la poziții și funcții cât mai înalte, iar altora nu le favorizează nici măcar un minim de adaptare socială, ajungând într-un final într-o instituție de detenție.

Totuși, ipocrizia legii lucrează chiar și la acest nivel, pentru că așa cum am afirmat supra, nimeni nu este îngrădit în dreptul la învățătură, nici chiar persoanele private de libertate. În acest articol urmează să elucidăm care este semnificația dreptului la educație pentru condamnați, care este temeiul juridic și care sunt modalitățile prin care se înfăptuiește acest drept. Nu în ultimul rând, voi argumenta prin prisma experienței de penitenciarist gradul de implementare al garanțiilor și statuărilor legale ce privesc dreptul condamnaților la educație.

Pentru început, menționez că în deosebi pentru persoanele private de libertate dreptul la educație se prezintă ca un „drept – obligație”. În primul rând pentru că scopul pedepsei penale, după cum și legea dar și doctrina menționează, nu este cel de a pedepsi printr-o simplă și banală limitare a libertății ci și de a asigura un tip specific de instituționalizare a individului care a săvârșit o faptă penală în vederea corijării, reeducării și resocializării lui cu sensul de a nu mai comite alte abateri pe viitor, prevenind astfel infracțiunile. Caracterul imperativ al acțiunilor educative la care este supus condamnatul, derivă din însăși facilitățile legii care permit eliberarea acestuia înainte de termen sau anumite beneficii pe durata detenției, facilități care pot fi accesate numai condiționat – prin manifestarea unei atitudini sârguicioase față de, și nemijlocit prin realizarea unui program individual de executare a pedepsei, elaborat și implementat de către o echipă multidisciplinară după o evaluare prealabilă a riscurilor și nevoilor criminogene, astfel, pentru a „obliga” condamnatul să își exercite dreptul la educație, în legislația penală și execuțional – penală avem prezentate următoarele facilități:

eliberarea condiționată înainte de termen, care se aplică numai condamnaților ce au realizat programul individual de executare a pedepsei, axat în mare parte pe acțiuni cu caracter educativ [3,art.91];

- comutarea pedepsei, care se aplăcă „ţinînd cont de comportarea condamnatului în timpul executării pedepsei” [3,art.92], comportare care este apreciată de către membrii Comisiei Penitenciarului [4,art.449], comisie care poate da un calificativ „nesatisfăcător” celor care refuză participarea la acțiuni educative, chiar dacă judecătorul decide în ultimă instanță oportunitatea acestei facilități;
- compensarea privilegiată a zilelor de muncă, în măsura în care și munca este abordată ca o metodă de educație [5,art.238];
- măsurile de stimulare, pentru care implicarea condamnatului în activități educative constituie unul din temeiurile aplicării [5,art.243];
- amnistia și grațierea – deși nu prevăd nemijlocit clauze privitoare la caracterul obligatoriu al activităților educative, din punct de vedere procedural, aceste 2 facilități presupun și o trecere prin comisia penitenciarului în vederea aprobării caracteristicii condamnatului după ce a fost evaluat comportamentul său [4,art.449], iar această caracteristică este transmisă ulterior factorilor de decizie (către judecătorii și aparatul președintelui).

Reieșind din cele expuse supra, rezultă că dreptul la educație al condamnaților are o semnificație multiplă. Acest drept este concomitent și o obligație, și o metodă de a preveni alte infracțiuni, și o metodă de corijare/resocializare, și o cale a condamnatului de a se elibera din detenție mai devreme, etc.

Privitor la temeiul juridic în virtutea căruia spunem că persoanele private de libertate au dreptul la educație, menționăm faptul că condamnatul este același cetățean de rând, cu excepția faptului că execută o pedeapsă penală privativă de libertate, astfel, dreptul său la educație este mai întâi de sorginte constituțională:

„dreptul la învățătură este asigurat prin învățământul general obligatoriu, prin învățământul liceal și cel profesional, prin învățământul superior precum și prin alte forme de instruire și perfecționare” [6,art.35].

De asemenea clauzele tratatelor internaționale ratificate de Republica Moldova care privesc dreptul persoanelor la educație, vizează și persoanele private de libertate. Spre exemplu, în Declarația Universală a Drepturilor Omului este stipulat că „orice persoană are dreptul la învăţătură. Învăţământul trebuie să fie gratuit, cel puţin în ceea ce priveşte învăţământul elementar şi general. Învăţământul elementar trebuie să fie obligatoriu. Învăţământul tehnic şi profesional trebuie să fie la îndemâna tuturor, iar învăţământul superior trebuie să fie deasemenea egal, accesibil tuturora, pe bază de merit” [7, art.26]. Deasemenea Declarația Universală a Drepturilor Omului stabilește niște standarde minime care se impun față de învățământ, astfel, acesta „trebuie să urmărească dezvoltarea deplină a personalităţii umane şi întărirea respectului faţă de drepturile omului şi libertăţile fundamentale, el trebuie să promoveze înţelegerea, toleranţa, prietenia între toate popoarele şi toate grupurile rasiale sau religioase, precum şi dezvoltarea activităţii Organizaţiei Naţiunilor Unite pentru menţinerea păcii” [7, art.26].

Alte statuări privind dreptul condamnaților la educație regăsim în Codul de Executare al Republicii Moldova și Statutul Executării Pedepsei de către Condamnați. Aceste acte normative întăresc și mai mult ideea că dreptul la educație al condamnaților este un „drept – obligație”. Anume lipsa educației, erorile de educație și atitudinea cinică față de educația bazată pe valori autentice condiționează comportamentul criminal, astfel, dreptul la educație pentru condamnați este formulat ca și obligație în măsura în care aceștia nu s-ar supune benevol procesului de transformare pozitivă a personalității care parvine odată cu implicarea în activități educative. Ori, educația condamnatului implică și o componentă „meta”, care presupune transformarea atitudinii psihologice a acestuia față de actul transformator al educației în sine, altfel acesta ar opune rezistență la efectul pozitiv al acțiunilor de educare și resocializare, ar pune la îndoială beneficiul procesului transformator de educație care este și bază a schimbării lui comportamentale.

Articolul 171 din Codul de Executare al Republicii Moldova prevede că munca educativă este unul din „mijloacele principale de corijare a condamnatului”. Articolul 142 al aceleiași legi prevede că „în instituţiile penitenciare, munca educativă cu condamnaţii este direcţionată spre familiarizarea lor cu valorile social – umane, respectarea legii, dezvoltarea deprinderilor social – utile, ridicarea conştiinţei şi nivelului lor cultural”. Deasemenea în Codul de Executare și în Statutul Executării Pedepsei de către Condamnați regăsim și alte clauze privind reglementarea dreptului la educație al condamnaților. Din aceste clauze rezultă că educația condamnatului este un proces care întrunește următoarele trăsături:

a) răspunde necesităților condamnatului – „procesul de educaţie a condamnaţilor se desfăşoară ţinîndu-se cont de particularităţile individuale ale persoanei

condamnatului, în urma evaluării complexe şi prognozării comportamentului, utilizîndu – se forme individuale sau în grup în baza metodelor psihopedagogice" [5,art.242,al.3; 4,art.410];

b) se realizează diferențiat – „ procesul de educaţie se efectuează diferenţiat, întocmindu- se un plan individualizat de intervenţie educativă" [5,art.242,al.4; 4,art.409];

c) este orientat către un scop pozitiv de transformare a personalității și schimbare comportamentală a condamnatului [5,art.242,al.1; 4,art.406];

d) are caracter obligatoriu pentru unele categorii de condamnați (ex. învățământul general pentru condamnații minori) și unul facultativ pentru alte categorii (ex. „condamnaţii în vârstă de peste 50 de ani, condamnaţii cu dizabilităţi severe, precum şi condamnaţii la detenţiune pe viaţă urmează învăţământul secundar general la dorinţă" [5,art.240,al.2; 4,art.415]);

e) pentru a se desfășura, impune măsuri pozitive din partea statului – „pentru organizarea muncii educative cu condamnaţii, administraţia penitenciarului, cu concursul autorităţilor publice şi asociaţiilor obşteşti interesate, creează baza tehnico-materială respectivă" [5,art.242,al.5; 4,art.408], „în penitenciare se organizează în mod obligatoriu învăţământul secundar general al condamnaţilor" [5,art.240,al.1; 4,art.414], „la solicitarea condamnatului, administraţia penitenciarului şi autoritatea administraţiei publice locale îi creează condiţii pentru învăţământul secundar profesional sau învăţământul superior" [5,art.240,al.3; 4,art.416], etc.;

f) este axat pe integrarea tuturor componentelor și formelor educației: învățământul laic (general, secundar, superior), învățământul religios, cultural – sportiv, autoeducația, etc.;

g) se desfășoară într-o manieră favorizantă exercitării concomitente a mai multor drepturi – spre exemplu, în scopul exercitării dreptului la educație și a dreptului la muncă, „condamnatul antrenat la muncă, în perioada susţinerii examenelor, beneficiază de concediu în condiţiile Codului Muncii" [5, art.240, al.4];

h) implică o coordonare a activității între diferite autorități – ex. între diferite ministere [5,art.240,al.6; 4,art.420], între instituțiile penitenciare și Administrația Publică Locală/Asociațiile Obștești [5,art.242,al.5; 4,art.416], etc.;

i) este subordonat scopului general al educației, și anume cel de a spori numărul populației calificate profesional: „diplomele, certificatele sau orice alte documente care atestă însuşirea unei meserii, calificarea sau recalificarea profesională în cursul executării pedepsei sînt recunoscute în condiţiile stabilite de lege" [4,art.421];

j) favorizează protecția social-juridică a condamnatului după eliberarea din detenție (prin faptul că-i creează premise de plasare în câmpul muncii [4,art.417] și îi dezvoltă competența în domeniul apărării drepturilor și intereselor legitime).

Privitor la modalitățile prin care condamnații își exercită dreptul lor la educație, acestea sunt deasemenea reglemntate legal. În Statutul Executării Pedepsei de către Condamnați sunt enumerate expres direcțiile în care se desfășoară munca educativă cu aceștia: „activităţi educative, instruirea profesională, activităţi de creaţie, activităţi spirituale (religioase), consiliere psihologică, asistenţă socială, activităţi sportive, frecventarea bibliotecilor, activităţi în timpul liber și activitate de profilaxie individuală, care se efectuează în baza studierii personalităţii condamnatului, ţinându-se cont de fapta săvârşită, vârsta, studiile, specialitatea, confesiunea şi alte particularităţi ale personalităţii acestuia".[4,art.411]

Legislația execuțional – penală asigură desfășurarea în mediul carceral a tuturor celor 3 forme de învățământ pe care teoria educației le prevede: formal, nonformal și informal. Învățământul general, cel profesional-tehnic dar și cel liceal și superior la care în virtutea legii au acces condamnații alcătuiesc învățământul formal. Învățământul liceal și superior există doar de jure, pe când învățământul general există de jure și de facto, fiind implementat în special în penitenciarul pentru minori, la fel și cel profesional tehnic, care este implementat în toate penitenciarele fără deosebire.

Învățământul nonformal întrunește o diversitate mai mare și se referă la programe care sunt obligatorii pentru condamnați dar nu și pentru persoanele civile necondamnate: programe psihocorecționale cognitiv-comportamnetale (ex. pentru agresorii sexuali, pentru condamnații violenți), programe educative cu caracter formativ – informativ (ex. educație civică, educație pentru sănătate), programe de creație artistică, programe de terapie psiho-socială (pentru consumatorii de droguri, pentru persoanele în etate, pentru agresorii familiali, etc.), cercuri de interese, alte activități educative semistructurate și nestructurate (ore informative, seminare, etc.).

Învățământul informal, ca un tip specific de învățământ ce derivă din experiența individuală a fiecăruia, poate căpăta coloritul unei educații negative, deoarece pe lângă bunele moravuri pe care administrația penitenciarelor încearcă să le promoveze în rândul populației carcerale, există și o sumedenie de moravuri negative dar și norme informale care reglementează neoficial relațiile dintre condamnați și sunt consacrate în doctrina criminologică ca și „norme subculturale", care împreună cu alte elemente de limbaj (argoul criminal), folclor carceral, tradiții carcerale, etc., alcătuiesc „subcultura criminală" a persoanelor private de libertate sau „subcultura penitenciară".

Totuși, nu toată experiența individului încarcerat se rezumă la respectarea normelor de subcultură, fiind o chestiune de liber abitru în cele din urmă, pentru că unii condamnați nu respectă și acceptă decât formal ierarhia socială pe care această subcultură o presupune, pe când alții o respectă din convingere. Unii deținuți dimpotrivă, aderă la culturile religioase care își desfășoară activitatea în instituția penitenciară prin intermediul unor reprezentanți de la libertate, acumu-

lând cunoștințe mai curând prosociale, astfel educația lor informală căpătând un colorit pozitiv și favorabil reintegrării lor în societate.

Un alt aspect important al educației informale în spațiul carceral îl constituie munca. Unii deținuți implicați la munci remunerate, dar și la cele neremunerate, sunt de fapt la prima lor experiență de muncă, altfel spus, la primul lor job, deoarece viața lor până la încarcerare a fost atât de neorganizată încât ei efectiv nu au fost antrenați oficial în câmpul muncii, sau erau minori în momentul săvârșirii infracțiunii, sau și-au socializat personalitatea într-un mediu subcultural care disprețuia valoarea muncii. Pentru astfel de condamnați, o achiziție absolut nouă este „respectarea regimului de muncă", care vine și ca o deprindere prosocială și este beneînțeles un rod al educației informale.

Existența a numeroase ateliere în zona locativă a penitenciarelor, condiționează ca unii condamnați să capete deprinderi de muncă absolut noi. Din experiența mea de penitenciarist am reținut în special cazul unui tractorist care pe durata detenției a învățat să prelucreze și să manopereze metalul, creând porți, balustrade stilizate și diverse obiecte metalice de decor. Deși acesta nu a obținut o nouă calificare profesională oficială, cea de fierar, a „furat" o meserie care în mediul extracarceral este chiar foarte bine plătită și nu necesită în mod obligatoriu o calificare oficială la angajare, iar acest fapt nu este decât un factor favorabil reintegrării lui sociale. Foarte mulți condamnați ajung astfel să dobândească competențe în domeniul prelucrării lemnului, devenind lemnari necalificați, în domeniul prelucrării pieilor de animale (tăbăcari), în raparația hainelor (croitori) și a încălțămintei (cizmari), etc. Unele dintre aceste competențe, pentru a fi exercitate solicită un nivel avansat de gândire și creativitate, astfel, condamnații evoluând și cognitiv, iar acest aspect este determinant chiar și în păstrarea sănătății lor mintale, deoarece un creer care nu gândește sau nu este pus în funcțiune, degradează și se îmbolnăvește, la prorpiu și la figurat, „mintea are nevoie de gimnastică" și din păcate, nu toți condamnații identifică cu ușurință în mediul de detenție oportunități pentru a face această gimnastică a minții, degradând și pierzându-și echilibrul psihic.

Condamnații echilibrați și în normă mentală sunt de regulă cei care și-au identificat propria terapie ocupațională care îi servește ca și context, dar și ca pretext pentru „a face gimnastica minții". Unii identifică soluții prosociale, așa cum este sportul, lectura, alții dimpotrivă, aleg o cale inversă, preferând jocurile de noroc, planificarea și săvârșirea de noi infracțiuni, etc. Important este că și cei care fac alegeri prosociale, și cei care fac alegeri antisociale sunt socialmente adaptați. Nu este și cazul celor care nu au identificat o terapie ocupațională care să le „ocupe mintea". Astfel de condamnați sunt implicați fregvent în conflicte, cu alți deținuți și cu administrația, scriu fregvent cereri la greva foamei și la asigurarea securității personale (conform art. 229 și 206 din Codul de Executare), distrug bunurile instituției, incendiază celulele, se au-

tomutilează, etc., din acest motiv, diversificarea ocupațională a condamnaților trebuie să reprezinte o preocupare activă a staff-ului penitenciar.

Mai exact, diversificarea oportunităților pentru condamnați ca aceștia să își identifice pe durata încarcerării o ocupație stabilă, care să le ofere sens și structură, ar determina soluționarea unei game largi de probleme tipice penitenciarelor și în același timp ar asigura accesul condamnaților la un învățământ informal de calitate, care să fie o alternativă prosocială și viabilă subculturii penitenciare. Diversificarea ocupațională este în special o provocare în cazul condamnaților delăsați pedagogic, deoarece aceștia au o sferă de interese foarte îngustă, dar și talente și capacități foarte limitate. Astfel de condamnați oferă feedback pozitiv la activități de muncă și orice alte acțiuni care se realizează manual, și, din păcate un feedback negativ la orice activitate menită să le dezvolte sfera cognitivă, anume la acțiuni care implică achiziția de noi cunoștințe.

Totuși, atât în cazul condamnaților delăsați pedagogic, cât și în cazul condamnaților „mai evoluați", personalul penitenciar nu are dreptul efectiv să acționeze într-o manieră ignorantă, fără a lua în considerație „nevoia de ocupare a timpului liber al condamnatului", fiind necesar să identifice cât mai multe oportunități pentru condamnați ca aceștia să aibă acces la o educație informală de calitate în penitenciar. Acest lucru este dezirabil și din cauza că altfel s-ar atenua efectele pozitive ale acțiunilor de resocializare ce constituie educația formală și nonformală a condamnaților, întrucât subcultura ar veni cu propriul ei aport negativ. În diversificarea ocupațională a condamnaților, staff-ul penitenciar trebuie să țină cont neapărat de diferențele background-ului educațional al condamnaților, de talentele și capacitățile diferite ale acestora.

Finalizăm prezentul articol prin punctarea următoarelor concluzii: a) exercitarea dreptului la educație este extrem de importantă pentru condamnați, fiind capabilă să influiențeze schimbarea comportamnetală a acestora în mod direct, din acest motiv, dreptul la educație se prezintă în special ca un „drept – obligație", fiecare condamnat fiind supus pe durata detenției unei „terapii educaționale" care este și necesară pentru că răspunde unor nevoi specific umane, și utilă pentru că sporește capacitatea de adaptare și reintegrare a condamnatului în societate, și imperativă pentru că este impusă prin lege); b) dreptul la educație al condamnaților își are temeiul în reglementări constituționale, în prevederile tratatelor internaționale, în Codul Educației și alte legi care reglementează domeniul învățământului, precum și în legislația execuțional – penală; c) dreptul la educație al condamnaților, în virtutea legii și a realității carcerale așa cum este conturată în țara noastră, se realizează la nivelul tuturor celor 3 forme de educație – formală, nonformală și informală; d) pentru a oferi educației informale un colorit prosocial, este necesar de creat condiții pentru diversificarea ocupațională a persoanelor încarcerate, în caz contrar, influiența normelor de subcultură criminală va determina o rezistență a condamnaților la

efectul pozitiv al acțiunilor de resocializare și formarea unui stil de viață antisocial, compatibil cu recidiva.

Referinte bibliografice:

1. Nichita, R., Dreptul la învățătură – garant al dezvoltării ființei umane. În: materialele conferinței științifice „Integrare prin cercetare şi inovare" din 10-11 noiembrie 2015, Chișinău, Republica Moldova, seria științe juridice și economice. Chișinău: CEP al USM, 2015, pp. 125-127.
2. Polisca, C.-E., Cîrnaț, T., Protejarea dreptului la educație prin prisma legislației Republicii Moldova și a jurisprudenței Curții Europene a Drepturilor Omului. În: materialele conferinței științifice „Statul, securitatea şi drepturile omului în condiţiile societăţii informaţionale" din 12-13 decembrie 2019, Chişinău, Republica Moldova. Chişinău: Tipografia Artpoligraf, 2020, pp. 540-559. ISBN 978-9975-3462-2-1.
3. Codul Penal al Republicii Moldova
4. Hotărârea Guvernului Nr. 583 din 26-05-2006 cu privire la aprobarea Statutului executării pedepsei de către condamnaţi
5. Codul de Executare al Republicii Moldova
6. Constituția Republicii Moldova
7. Declarația Universală a Drepturilor Omului